

Saturnus

JACEK DEHNEL

SATURNUS

Zwarte taferelen uit het leven van
de mannen van de familie Goya

Vertaald uit het Pools door
Esselien 't Hart

Voor mijn moeder, schilderes

Quand le présent offre peu de joie et que les mois qui sont sur le point de venir ne laissent présager que des répétitions, on trompe la monotonie par des assauts de passé. On pioche dans ce qu'on ne peut dire de sa vie à personne et on transporte ces petits poutres de bois et ces petits duvets des oiseaux dans un nid de vielle patricienne ou d'antiques Hébreux.

PASCAL QUIGNARD

Zeg mij wie de vader heeft verzonnen en toon mij de tak waaraan men hem heeft opgeknoopt.

R.M.

I

Javier aan het woord

Ik ben ter wereld gekomen in de Straat der Teleurstelling. Pas toen ik me als jongetje van een jaar of acht, negen een keer had verstopt in de provisiekamer, hoorde ik onze kokkin aan een scharensliiep vertellen waar die naam vandaan kwam: lang geleden zaten vier knappe *majos* een mooi meisje achterna; ze rende door onze straat, hier, vlak langs de ramen van ons huis, dat er toen nog niet stond, langs de uitstalkasten van de winkel met parfums en gouden hangertjes, die toen nog niet open was en waarin de oude don Feliciano nog niet de scepter zwaaide, want die was zelfs nog niet geboren. Dat meisje holde, och och, wat holde ze, en die majos erachteraan, och och, erachteraan tot ze haar beet hadden; en ze waren zo hartstochtelijk dat ze haar de kleren van het lijf rukten. Ze rukten haar mantilla af en de sjaal waarmee ze haar gezicht bedekte, en toen bleven ze als aan de grond genageld staan. Want van onder het satijn en het damast kwam een stinkend lichaam tevoorschijn, een met droge huid overtrokken doodskop, grijnzende gele tanden. Ze stoven alle kanten op, het lichaam viel in een oogwenk tot stof uiteen, tezamen met alle lintjes en ruches, en vanaf die tijd heette onze straat de Straat der Teleurstelling. Dat vertelde de kokkin. Ik zag haar staan door het sleutelgat in de deur van de provisiekamer, een struise, blozende vrouw, de handen in de zij, verlicht door een waaier van opspattende vonken. En de scharensliiep, die het verhaal niet kende omdat hij van buiten Madrid kwam, hield steeds weer een volgend

mes of een schaar tegen de draaiende slijpsteen, en hij knikte en mompelde bevestigend tussen het snerpen van het ijzer door. Maar mijn vader – daar ben ik volstrekt van overtuigd, zelfs al heeft hij het nooit met zoveel woorden gezegd, al heeft hij het er niet uit gegooid in de scheldtirades die hij tegen me placht te houden – heeft altijd gedacht dat de straat zo heette omdat ik, Javier, was geboren in een huis dat in die straat stond, in een alkoof op de eerste verdieping, in de woning van portretschilder en onderdirecteur van de Koninklijke Manufactuur van Gobelins Santa Bárbara en kort daarop hofschilder, Francisco Goya y Lucientes.

Francisco aan het woord

Toen Javier ter wereld kwam, nog in de Calle de Desengaño, waren de oudere kinderen al niet meer in leven: noch onze eerstgeborene Antonio, noch Eusebio, noch de kleine Vincente, noch Francisco, noch Hermengilda; zelfs de naam waaronder we María de Pilar in de bescherming van Onze-Lieve-Vrouwe van Zaragoza hadden opgedragen mocht haar niet helpen. Ik heb dit Javier nooit verteld, want destijds deed ik mijn best mijn kinderen niet te bederven, mijn zoon op te voeden tot een echte man, niet zoals nu, nu mijn hart week is geworden en ik een sentimentele ouwe praatjesmaker ben geworden, en daarbij zo doof als een kwartel, wat het kindergescreeuw veel draaglijker maakt. Ik heb dit Javier dus nooit verteld, maar toen La Pepa hem gebaard had en in het kraambed lag, haar zwarte haarlokken gekleefd tegen het vochtige voorhoofd, waarop het invallende licht door het raam een grote vlek als van loodwit vormde, rende ik de stad in en riep tegen alle bekenden en onbekenden dat er geen mooier aanblik in Madrid was dan die jongen.

Na Javier bleven we proberen, omdat we er rekening mee hielden dat ook hij geen blijvertje zou zijn. Als mijn echtgenote zaliger Josefa Bayeu, oftewel gewoon La Pepa, zich niet aan het mooi maken was, dan lag ze in bed, in het kraambed of met bloedin-

gen als ze een miskraam had gehad, precies zoals koningin Maria Luisa, het ene doodgeboren kind na het andere. Ik heb ze ooit eens proberen te tellen en het kwam neer op een keer of twintig. Maar helaas was Javier de enige die in leven bleef. Helaas de enige en helaas Javier.

II

Oude mannen

De ouderdom is weerzinwekkend. De luchtjes en de textuur van de huid. De tranende ogen, het bloeddoorlopen oogwit, de uitvallende wimpers en wenkbrauwen, de hangende plooiën van het lichaam, de ruwe plekken op de huid. De gretigheid in het opzuigen van de restjes, de gulzigheid, het luide smakken waarmee oude mensen aanvallen op de kom.

Men zegt dat het mooi is om met zijn tweeën oud te worden. Word je in gezelschap mooier door de wormen en de schurft aangevreten dan wanneer je alleen bent? Van alle sabbatten van de wereld is de sabbat van de ouderdom de ergste, waar de jongeren, in plaats van samen te stromen, zich heen slepen met een masker van gerimpeld vel op hun gladde gezicht.

Het oog, niet minder zwak dan de rest van het lichaam, ziet alleen de sterkste contrasten: de lichtvlek op de punt van de neus vlak boven de donkere streep van de tandeloze mond. De vale, zwarte schaduwen onder de overhangende wenkbrauwbogen, en daaromheen de lichte kringen van de wangen en het voorhoofd. De glans van de zilveren lepel boven het diepe bord, het smakken, de magere vingers die uit het schemerdonker van de wijde mouw steken. En de zwarte, door begeerte vergrote pupillen, omringd door het oogwit van de opengesperde ogen. Je zat vreten aan het leven voor het voorbij is.

Och, met hoeveel walging kijken we naar onze ouders als ze veranderen in kalende, onverzadigde beesten, kapotte mechanismen, lekkende vaten.

Och, met hoeveel onbegrip kijken wij naar onze kinderen als ze ons zien als kalende, onverzadigde beesten, kapotte mechanismen, lekkende vaten. Vanbinnen zijn wij nog steeds jonge jongens met ambities, die naar de grote stad trekken met hun hele hebben en houden in een bundeltje; wij zijn jonge, niet onknappe meisjes, die bij zichzelf zeggen: 'Och, het leven, we zullen wel zien wie de baas is!'

III

Javier aan het woord

Hij zit daar goed, in Frankrijk. Alles wordt mij hier overgebrieft. Hij zit daar, de voldane weduwnaar, ver van het graf van zijn vrouw, de ouwe vos, de dikbuikige nurks, de vergrijsde doveman. Hij maakt wat kladschilderijtjes, niemendalletjes, miniatuurtjes op ivoor, tekeningetjes. Leocadia maakt zijn eten klaar, zij zorgt voor hem, zij snijdt appels in partjes, eigenhandig, want van de meid smaakt het hem niet, en dan gaat ze met de eerste de beste naar bed: gelegenheid genoeg in Bordeaux. Naar het schijnt houdt ze het de laatste tijd met een Duitser, die zelfs niet weet dat zij niet zo *weiss* is als ze eruitziet. Rosario – neem me niet kwalijk: Lieveheersbeestje, want hij noemt haar uitsluitend ‘lieveheersbeestje’ – zit naast hem en ‘ze schilderen samen’. Hij zet met een haal iets op papier, een afbeelding die niet per se geschikt is voor een meisje van haar leeftijd, ook al is ze de dochter van een lichtekooi en heeft ze heel wat gezien, en zij probeert dat onhandig na te tekenen. Een kromme lijn waar die recht moet zijn, een rechte lijn waar die krom moet zijn, en voor alles een saaie lijn. Oninteressant, eentonig, zonder charme. Dan neemt de ouwe een nieuw vel papier en maakt – ik zie dat gewoon, ik zie het voor me – terwijl hij binnensmonds onverstaanbaar mompelt, zoals hij altijd mompelde, en zo niet altijd dan toch sinds hij doof is, met één beweging van het blad papier een waardepapier: een heks die vliegt op een springtouw, een oude hoorndrager met zijn jonge vrouwtje (dat het nou niet bij hem opkomt dat hij zichzelf afbeeldt), een

door de garrot gewurgde ter dood veroordeelde, in één woord: een ideale tekening, waar hij op slag verscheidene kopers voor zou hebben. En die geeft hij aan die snotaap. En zij, de oogjes toegeknepen, draaiend naast hem op de stoel, voortdurend glimlachend, steekt dat kleine hagedissentonetje van haar, dat ze vast en zeker van haar moeder geërfd heeft, uit haar mond en ‘vult de schaduwpartijen op’, oftewel ze vult met die stompe streepjes van haar de plooiën van een japon in, stukjes van de achtergrond, haardossen. En de ouwe zegt ‘lichter’, ‘donkerder’, ‘lichter’. En zo veranderen ze enthousiast en in volle overeenstemming een bankbiljet in broddelwerk, dat alleen nog goed is om een sigaret van te rollen.

Francisco aan het woord

Ik zit hier goed in Frankrijk, hoewel de ouderdom me minder goed bevalt. Als de zon fel is – weliswaar niet zo fel als in Madrid – zie ik beter en dan pak ik verf en penseel. Ik heb geen kracht meer voor grote doeken, trouwens, ik loop zelfs moeilijk. Er is hier een jongeman, De Brugada, die gevlucht is uit Spanje; hij brengt veel tijd bij ons door en neemt mij mee op wandelingen. Hij heeft zelfs geleerd met mij te praten, niet zoals vroeger op blaadjes papier die ik maar moeilijk kon lezen, maar met zijn handen, volgens het systeem van pastoor Bonet. Eergisteren heb ik hem daarom nog uitgeoeterd, want hij loopt met zijn knuisten te zwaaien alsof hij de hele goegemeente duidelijk wil maken dat de oude Goya niet alleen ternauwernood zijn poten voor elkaar kan krijgen, maar dat hij ook doof is, doof, doof als een kwartel, als een steen, als een penseel, als een deurklink, als een tod oude vodden die door zwarte magie in beweging wordt gebracht. Ik stink, geloof ik, naar pis, want ik heb een zwakke blaas, maar ik ruik het zelf niet, mijn neus is ook niet meer wat hij geweest is, vroeger, toen ik door het raam een sappig kutje kon ruiken dat op straat voorbijkwam... ik zie alleen hoe anderen een vies gezicht trekken als ik te dichtbij kom, en hoe ze die grimas verber-

gen omdat ze me niet willen kwetsen, wat nog veel vernederender is. Ik draag drie brillen. Drie brillen op een grote gok. Zo groot is ie nou ook weer niet. Mijn gezichtsvermogen laat me in de steek, mijn hand ook. Alles schiet tekort, behalve de wil.

Een tijd lang heb ik lithografieën gemaakt, uit mijn hoofd tekenende ik stieren... Brugada hielp me, hij zette de steen op de schildersezel, maakte hem goed vast en dan kon ik erop krabbelen. Ik schraapte met een scheermes, met een grote loep in mijn andere hand, want zonder dat ding zag ik bijna niks. Maar de steen viel een paar keer van de ezel. Eén keer verpletterde hij bijna mijn voet toen hij op het puntje van mijn schoen terecht kwam; de tweede keer viel hij met een klap op de grond, op drie passen afstand van de kleine Rosario. En natuurlijk al het werk voor niks. En die tweede keer had ik een mooi tafereel bijna af. Toen heb ik het opgegeven. Voor grote doeken heb ik sowieso de kracht niet meer en mijn Lieveheersbeestje is al zover dat ze kan schilderen, ik denk erover om haar voor haar scholing naar Parijs te sturen. Ik heb zelfs een paar brieven verstuurd, misschien dat Ferrer haar kan plaatsen bij Martin, die naar het schijnt niet slecht is. Dat is geen weggegooid geld. Want er valt wat te scholen. Niet zoals die sukkel Javier, die niks kan aanpakken, hij ligt maar te liggen als een larve, als een vet stuk vlees in een braadslee, in het gestolde vleesnat. Hij heeft geen zin om mij hier te komen opzoeken, hij heeft geen zin om zijn dikke achterwerk over de Pyreneeën te slepen, dus moet ik, ouwe man, steeds op en neer als een jonge distelvink, want anders zie ik mijn knappe kleinzoon Marianito nooit. Alsof ze hun zaken geen moment in de steek kunnen laten om hun oude vader te komen opzoeken, die met één been in het graf staat. Trouwens, wat voor zaken hebben ze daar nou helemaal? Maar gelukkig heb ik mijn Lieveheersbeestje en daar besteed ik graag mijn tijd aan; ik heb zelfs haar tekeningen in Madrid laten zien. Alle professoren van de academie waren opgetogen en zeiden dat het net een kleine Rafaël in rok was, een kleine Mengs in satijn. Mengs is vergeleken bij haar een kleine jongen. De wereld heeft nog nooit zo'n talent gezien. Wij gaan dan zo naast elkaar zitten, ik teken wat voor op een vodje papier en zij kopieert alles

zorgvuldig. Wat een vlijt, wat een vaardigheid, wat een prachtige lijn! Nog ongevormd, da's waar, maar je voelt het genie. Goya voelt dat genie. Zij zit te tekenen, Leocadia scharrelt door het huis of gaat naar de stad, een vrouw moet tenslotte ook een leven hebben. We zijn hier in Frankrijk, niet in Spanje, ik ga haar toch niet in huis opgesloten houden! Die kleine zit te tekenen, ik pak een paar plaatjes ivoor uit de la, verf, dunne penselen, en breng terwijl ik door het vergrootglas kijk eerst een donkere onderlaag lampzwart aan, en dan laat ik er een paar druppels water op vallen. Wat een werelden gaan daar open, hoeveel figuren, geesten, begeerten pakken zich daar samen: mankepoten, gevangenen, buikige dwergen, oude heksen. Ik kijk door mijn loep en sta versteld hoeveel zich kan afspelen op zo'n klein plaatje wanneer het water het lampzwart oplost. En dan ga ik een-twee-drie aan de slag. Als het niks wordt, en dat gebeurt steeds vaker, krab ik het plaatje zonder spijt weer schoon, want ik weet dat het water het zwart oplost in volledige harmonie met de stroom van mijn gedachten en zo dadelijk iets nog beters oproept. Iets nog gruwelijkers.

Met Javier heb ik ook gezeten zoals nu met Lieveheersbeestje. Toen dacht ik bij mezelf: als mijn goede vader, een gewone vergulder, een schilder zoals ik kon voortbrengen, wat kan mijn zoon dan wel niet bereiken! Zo dacht ik over hen allemaal, de een na de ander: over Antonio, Eusebio, Vincente en Francisco – en ze gingen allemaal dood. Maar een enkeling werd groot genoeg om een potlood te kunnen vasthouden, laat staan om de wereld versteld te kunnen doen staan met zijn talent. Zelfs met Javier was het meerdere malen kantje boord, zoals toen hij de pokken had en ik hem de hele nacht in mijn armen door het huis droeg, in plaats van te schilderen of een jonge meid een veeg te geven, en dat kind, verhit, moe van het huilen, even insliep en meteen weer wakker werd. Toen ik de koning daarover vertelde, was hij zo ontroerd dat hij mijn hand beetpakte en die lange tijd schudde; daarna begon hij viool te spelen, wat blijkbaar moest betekenen dat die ouwe sok met mij meeleeft. Omdat er geen tweede violist achter een gordijn stond om de moeilijke passages te spelen, zo-

als tijdens zijn optredens voor de hofhouding, en ik nog niet doof was, was dat voor mij geen sinecure... Tja, iedereen toont zijn medeleven middels de kunst die hij zich kan permitteren: ik toonde mijn medeleven met het lijdende, bloedende Spanje door mijn meesterwerken, hij toonde zijn medeleven met het zieke kind en diens vader door zijn gefiedel op de viool. Ook goed. Maar niet alleen die keer toen hij ziek was. Zijn hele jeugd lang deed ik mijn best me niet aan Javier te hechten, want ik was bang dat hij zou sterven zoals de eerdere kinderen of zoals de zwangerschappen erna die eindigden in een miskraam: bloederige flarden, vlekken op de lakens, monstrositeiten die ik liever niet gezien had, zoals zoveel andere beelden, maar die ik voortdurend voor me zie. Als ik mijn ogen sluit, slapend en wakend, als ik kijk naar de waterdruppel die het lampzwart op het ivoorplaatje oplost, zie ik niet alleen lijken van mensen die tegen de muur gezet zijn, niet alleen door Franse huursoldaten verkrachte nonnen, maar ook die viezigheid die zij baarde: dwergen, homunculi, die in de palm van een hand pasten; een kind met een waterhoofd, een ander zonder benen, gruwelen, gruwelen.

Maar eentje bleef in leven en met hem ging ik zitten tekenen zoals nu met Rosario: ach, wat een mooie momenten toen ik zag hoe hij een getrouwe kopie van zijn eigen vader werd, wat zeg ik: diens – oftewel mijn – meesterstuk; hoe hij penselen, paletmessen, allerlei stukken ijzerdraad en spatels uit de schilderskist haalde, hoe hij de verschillende pigmenten bekeek en vroeg waar ze van gemaakt werden... en toch, hij was niet geniaal; dat voelde ik vrijwel vanaf het begin, maar ik hield mezelf voor dat het nog wel wat zou worden; niks daarvan. Praten, wauwelen over pigmenten, over verf, dat kon hij als de beste, maar als hij een doek moest opzetten, een tekening maken, dan zocht hij uitvluchten, dat hij zich schaamde, dat hij het niet kon, dan weer dit, dan weer dat. Omdat ik soms de indruk had dat hij dat met opzet deed, om mij dwars te zitten, heb ik hem een paar keer uitgeoeterd en hem een flinke klap gegeven zoals je dat doet met een jongen, maar dat maakte het alleen maar erger. Hij wilde niet meer met mij schilderen, hij wilde niet meer naar het atelier komen, hij werd steeds

futlozer en zwijgzamer. Ik weet niet van wie hij dat had, vast en zeker niet van mij. Dus moet het wel van zijn moeder komen. Dat was inderdaad een zwijgzame, maar vlijtige vrouw. Ze wist niet veel dus zei ze niet veel, dat is beter. Ze hield er alleen van zich mooi uit te dossen. Maar daar houden ze toch allemaal van?

Javier aan het woord

Niet dat ik vroeger niet zo bij hem mocht zitten. Dat mocht ik. Natuurlijk alleen als hij in Madrid was, alleen als hij in een goed humeur was en enige aandacht voor me had. Want het kwam ook voor dat hij dagenlang schilderde, als een bezetene, terwijl hij binnensmonds allerlei verwensingen mompelde, en daarna nog tot diep in de nacht, met een hoge hoed op waarop hij een stel kaarsen had vastgemaakt, uitsluitend kaarsen van de beste kwaliteit, die het meest felle, witte licht gaven; en als die niet voorhanden waren, dan trapte hij een scène. Hij maakte mijn moeder en de dienstmeid wakker en stuurde iemand naar de winkel om net zo lang op de deur te bonzen tot de eigenaar opstond, de winkel opende en kaarsen van de beste kwaliteit verkocht voor meneer de Goya, de bekende dolleman. Hij ging ook op reis: dan kreeg hij een opdracht om ergens een minister op zijn landgoed te schilderen of elders een gravin in haar paleis, of een groot doek voor een of andere kerk, die hij natuurlijk met eigen ogen moest aanschouwen om te weten waar het licht vandaan kwam, in wat voor kleurschakering de steen waarvan de muren waren gemetseld veranderde in de zon, van welke afstand en onder welke hoek de mensen het doek zouden bekijken, alles om de juiste vorm van perspectief te kunnen kiezen. Wekenlang was hij van huis, of het nu was voor zijn werk of wanneer hij op jacht ging met zijn schoolvriend Zapater... Mijn moeder bracht hij alleen op de hoogte van zijn vertrek. Trouwens, zelfs als ze had geweten wat hij soms zei over zichzelf en de hertogin van Alba, zelfs als hij tegen haar gezegd had: ik ga naar de hertogin en ik ben van plan me goed te amuseren, dan had ze toch alleen maar haar ogen neer-

geslagen, want dat was het enige wat ze kon. En hem ter wille zijn als het tijd was voor een volgende zwangerschap, voor een volgende miskraam.

Maar toen ik negen jaar was, ging hij voor langere tijd op reis; niet dat dat niet vaker voorkwam, maar nu bleef hij langer weg dan hij had aangekondigd. Er kwamen brieven uit Cádiz, maar niet in zijn handschrift: ik herkende toen al zijn enigszins kromme schuinschrift met de lange halen aan de s en de y. Moeder bracht hele dagen door in haar kamer, of kwam plotseling mijn kamer binnenvallen en begon me heftig, overdreven te knuffelen en te kussen, zodat ik niet wist hoe snel ik me moest losrukken uit die gesteven manchetten en die stijve kanten kragen. Als ik tijdens zo'n schermutseling toevallig een glimp van haar opving, zag ik dat haar ogen helemaal gezwollen waren van het huilen, roodomrand en bloeddoorlopen, zodat het oogwit helemaal roze was. Haar gelaatstrekken waren grof geworden door de wanhoop, zoals soms het geval was tijdens haar zwangerschap. Ze zag er deerniswekkend uit, dus als ik naar haar keek, had ik het hart niet om me los te rukken en verstarde ik als een in een net gevangen musje wanneer je het beetpakt, en ik wachtte af tot ze genoeg had geknuffeld. Maar het lukte me meestal om de aanblik van haar gezicht te vermijden. Ik kronkelde als een wildeman naar rechts en naar links om maar niet naar haar te hoeven kijken. Dan kon ik me losrukken en naar de keuken of de patio vluchten.

Hij kwam helemaal uitgemergeld thuis, eigenlijk werd hij door de koetsier en de knecht het huis in gedragen, leunend op hun schouders. Hij had een blauwgroene kleur, als geboetseerd van vuile bijenwas, en was verschrikkelijk vermagerd, met een witte doek om zijn hoofd gewikkeld; maar het meest bevreemdende was de totale stilte waarin deze thuiskomst zich afspeelde. Geen vreugdekreten, geen begroetingen, geen opdrachten aan deze en gene. Als mijn moeder al wat moest zeggen deed ze dat op fluistertoon, alsof ze bang was de plechtige stilte te verstoren. Zelfs het geritsel van een jupon, het klikken van een hak, leek te luidruchtig.

Pas 's avonds, toen de meid me naar bed bracht, zei ze tegen me: 'Arm kind, nu heb je een stokdove papa.'